

Beyin İle İlgili Dinî ve Edebî Kavramlar

Bu çalışma, hem bilimsel alanda hem dinî konularda hem edebiyatta kullandığımız kavramların doğru ve ilmî bir şekilde kullanılması ve anlaşılması için yazılmış bir kısım notlardır. Bu notlar aynı zamanda bilim tarihine de ışık tutar.

İnsanlık, soyut kavramları öğrendiği günden beri, zihinsel faaliyetin, algı ve idrakin vücudun belli bir organı tarafından sağlandığını izlemiştir. Carl Jung Kızılderililer içinde dolaşırken bir kabilenin, *Ahmak Avrupalılar insan, kafası ile düşünüyor, diyorlar. Hâlbuki insan, karnıyla düşünür*, dediklerini ve başka bir kabilenin, *İnsan, mesanesiyle düşünür*, diye iddia ettiklerini aktarıyor.

Mısırlıların, Babillilerin ve Yunanlıların bu konuda nasıl düşündüklerini ve ne dediklerini bilmiyorum. Fakat kültürümüze giren Arap ve İslamî Literatürün etimolojik ve ıstılahi (terim) manalarını verdikten sonra, 19. yüzyıldan beri var olan nörolojik ve psikiyatrik birkaç kavramı yazacağız ki, bilginin bizzat kaynağı olan ve bilginin temel literatürünü ilgilendiren, insanın düşünce ve algı merkezi bir miktar aydınlansın ki, bu ışık ile etrafımızı rahat anlayalım.

Mısır, Babil ve Yunan'ın zihin ve düşünce hakkındaki fikirlerini tam bilmiyoruz, dedik. Fakat elimizde bütün geçmiş çağların birikimi olan ansiklopedik bilgilere sahip İbn Arabî, İbn Sina ve 17. asırda yaşamış, Külliyyat isminde önemli bir Ansiklopediye sahip Ebul-Beka gibi üç zat ile beraber; geçmiş çağların bilgilerini modern çağ ile birleştiren Bediüzzaman Said Nursi gibi dört kaynak var. Bu kaynakların akıl, düşünce ve zihin hakkında söylediklerinin tercümesine geçmeden önce küçük bir sözlük gibi bu konudaki kelimelerin etimolojisine bakarsak bizim için güzel ve faydalı bir basamak olur; şöyle ki:

* *Beyin* kelimesi büyük bir ihtimal ile İngilizcedeki *brain* kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir.¹ Çünkü 1922'de Osmanlı Maarif-i Umumiye Bakanlığı tarafından basılan Fenn-i Terbiye ismindeki kitap, *düşünce, algı, hafıza* konularında uzunca 3-4 bölüm içerdiği halde ve dili son derece sade bir Türkçe olmasına rağmen içinde beyin kelimesi geçmemiştir. Kitabın içinde beyin yerine dimağ kelimesi kullanılmıştır.² Bu tarihlerde basılan Kamus-i Türkî'de beyin kelimesi geçmesine rağmen, bu kelime Türkçedir, denilmiyor. İngilizlerin beyin manasında

¹ Bu geçişi garipsemeyin. Çünkü mesela, dip ve direk kelimeleri de İngilizceden veya diğer Hind-Avrupa dillerinden Türkçeye geçmişlerdir.

² Kitabın yazarı Muhammed Ali, Sorbonne Üniversitesi Fen Fakültesi mezunudur.

kullandığı brain kelimesi kadim Aryen dillerinde, hatırlayan yani hafıza manasına geliyor.³ Farsçada beyin manasına kullanılan *mağz* öz demektir; *mih* kemik iliği manasında kullanılır; *taruk* ise en tepedeki şey demektir.

İngilizcede akıl manasında kullanılan kelimenin iki yazılışı var. Biri ratio; bu ölçü manasına gelir; ek bir manası da sıra sayılardır. Diğeri ise, reason dur. Bu da neden demektir; sıra sebepler manasına da gelir. Her iki kelime, akıl manasında kullanılır. Çünkü akıl bir şeyin ölçü ve sebeplerini bilmeye yarar. Bir şeyi rasyonalize etmek, onun ölçülerini, sebeplerini ve sonuçlarını bilmek demektir. Rasyonalizmin ise her çağa göre bir tarifi olmuştur. Çünkü her çağın akıl tanımı değişmiştir. Bugün ben rasyonalizmden bilimsellik ve dış duyuların aldığı makul ve ölçülür, zihnimizin kabul edebilecek bilgileri edinme tarzı diye anlıyorum.

Batı dillerinde kullanılan *intelligence* (entelijans) kelimesinin tam karşılığı ise, *zihin* veya zihnin edindiği bilgi birikimi demektir. Çünkü bu kelime salt ilim elde etme manasındadır. Nitekim Rene Guenoun gibi bazıları, akli dış zahiri bilgileri algılayan duyu; entelijansı ise iç batını bilgileri algılayan duyu şeklinde kullanıyor. Eski Müslüman âlimler, zihni ilmin zarfı olarak tarif etmişler.⁴ Osmanlı Maarif Bakanlığının Sözlüğü de bu Batılı kelimeyi zihin olarak çevirmiştir. Şemsettin Sami ise, Kamus-i Fransevide bu kelimeyi zekâ, akıl ve fikir olarak vermekle beraber; entelektüel kelimesini akla ait, anlayışa ait, somut olmayan, manevi algı, diye çevirmiştir.

Akıl, etimolojik olarak bağlamak demektir. Nitekim deveyi bağlayan yulara ikal denilir; bütün kabileyi, bireyinin suçundan dolayı sorumlu tutmaya ikale denilir. Demek akıl, olaylar ve nesnel arasındaki bağları ve nedensellikleri bilip ona göre davranmak ve gereğini yapmak demektir. Eğer ona göre bir eylemde bulunulmazsa ve işin gereği yapılmazsa, buna sadece farkına varmak ve bilmek denilir. Anlaşıldığı kadarıyla akıl nesnel (ayni) bir şey değildir; bir eylem ve davranış biçimidir. Ki bütün ilmî veriler bunu gösteriyor. Çok ilginçtir ki; Kur'an akıl kelimesini isim hatta mastar (eylemin somut hali) olarak da kullanmadığı halde ve elli küsur yerde sadece eylem ve davranış biçimi olarak istimal etmesine rağmen Yunan felsefesi etkisinde kalan bütün Ortaçağ İslamî kitaplarda akıl, *nesnel* bir cevher olarak kabul edilmiştir.

Kur'anın kullandığı bu elli küsur yerde akıl insanlığın temel bir özelliği olarak veriliyor. Bu elli küsur yerin çoğunda; *akletme* fiili, yaradılışın nedenlerini ve sonuçlarını bilmekle beraber; insanın hayat imtihanını ve riskini kazanma yeteneği, diye gösteriliyor.

Beyin manasında kullanılan *dimağ* kelimesi ise yumuşak ve ezik et manasına gelir. Türkçeye geçen damga kelimesi bu kökten gelir. Ebu Hanife gibi bir kısım erken İslam âlimlerinin, düşüncenin ve aklın yeri dimağdır demeleri, bilim tarihi çerçevesinde ele alınırsa harika büyük bir keşiftir, denilebilir.

³ Arapça lügatlerde geçmemesine rağmen bir arkadaşım, beyin, Arapça ve İbraniceden gelmedir. Ortası açık ve yarık nesne ve zekâ manasına gelir, dedi. Andreas Tietze de bunun eski Türkçeden gelme ihtimali var; fakat bu mesele henüz çözülmüş değildir, diyor. Andreas Beyin, bu kelimenin Türkçede kullanılmasına dair verdiği iki örnek beyitten biri 1928, diğeri de 1931 tarihlidir.

⁴ Gelenbevi; Burhan, Külli ve Cüzi Bahsi..

Şuur, kelimesinin kökü ise *şa*'dır. Bu da kıl demektir. Yani şuur o kadar ince bir algıdır ki; kıl gibi ince meseleleri dahi algılar. Şiir ve şair kelimeleri de bu kökten gelir. Çünkü şair ince, soyut meseleleri algılar ve onu somutlaştırıp muhatabın hayaline gösterir.

Hafıza ezberleyen organ demektir. Daha önce, beyinde hafıza bölümü var kabul edildiği gibi; akleden müstakil bir bölüm kabul edildiğinden, *hafıza* kelimesi gibi *akıla* kelimesi de bir dönem kullanılmıştır. Fakat bugün için bilim adamları diyorlar ki; karar alma, bir işi sonuçlandırma ve bağlama manasına gelen akıl, beynin bir bölümü tarafından değil de; beynin bütün fonksiyonlarının ortak bir işidir.

Zihin, Arapçada ve bizim dilimizde algı gücü manasında kullanılsa da etimolojik olarak yağ demektir. Beyin bir nevi yağ gibi görüldüğünden Araplar ona *zihin* demişler. Demek Araplar, çok önceden düşüncenin ve anlamının beyin ile ilgili olduğunu fark etmişlerdir.

İdrak ise, kavuşmak, elde etmek ve yetişmek demektir. Arapçada ve Kur'anda anlama ve kavrama manasında kullanılıyor. Bu kelimenin Türkçedeki tam karşılığı algılamak ve algı kelimeleridir. İdrak mastar olarak kullanıldığı gibi müdrek manasında isim-mastar olarak da kullanılır. *Zekâ*, zihnin keskinliği, *fitnat* zihinde zirve olmak manalarına gelirler. *Fehim* doğru ve olduğu gibi anlamak demektir. *Zekâ* ve *fitnat* Kur'anda geçmezken *fehîm*, Hz. Süleyman'ın müşkil bir meseleyi öğrenmesi manasında bir sefer kullanılmıştır.

Fikir: Bir şeyi deşerek bölümlere ayırıp, o şeyin nedenlerini ve sonuçlarını öğrenmekle öz ve doğru bir bilgi elde etmek demektir. Karganın yeri deşip toprak altındaki çekirdekleri çıkarmasına da fikir denilir. Türkçede genellikle düşünce kelimesi ile tercüme edilir.

Hayal: Soyut bir manayı veya gerçeği görüntü şeklinde tasvir ve temsil etme duyumuz demektir. Kelimenin etimolojik yönü, çok güzel atlar kafilesinin insanın gözü önünden geçmesi manasına gelir. Nitekim duru görüş denilen, veli insanların keşifleri, bu hayal duygusunun biraz daha fazla gelişmesidir. Bu büyük zatlar, çok önemli, derin ve soyut manaları, hayal duygusu ile somut nesne ve olaylar olarak görürler. Normal insanların rüyada gördüğü gibi.. Nitekim bazı dinî kitaplarda keşfin ismi rüyettir. Rüyey somut görüş demektir.

Vicdan: Bu kelime, Arapça mübalağa manasını taşıyan kök (mastar) bir kelimedir. Vecde-yecidü (buldu-buluyor) fiilinin mastarıdır. Vücut kelimesi de bu köktendir. Çünkü varlık demek olan vücut, bulunan ve algılanan gerçeklik demektir. Demek vicdan kelimesi, etimolojik manasıyla ve fazlalık ifade eden kipiyle, insanın karşıdaki nesnelere, olayları, manaları tam ve isabetli olarak algılaması, onlarla buluşması; bu algı ve buluşta gereği gibi onları değerlendirmesi manasına gelir. Bu manada olan vicdan kelimesinin şefkat manasında kullanılmasının esprisi ise, şefkatli insanın varlığı ve olayları iyi algılamasından ve çoğu zaman gereğini yapmasından dolayıdır. Yoksa vicdan kelimesi, asla acıma ve şefkat manasına gelmez. Vicdan, İslamın ilk iki asrında kullanılan bir kelime değildir. Bu manada; karşılama, karşılaşma dolayısıyla algılama manasına gelen *ilka*, *tilka* ve *lika* kelimeleri kullanılıyordu. Fakat ikinci asırda ontolojik manada vücut kavramı tartışılınca, vicdan kelimesi, temel bir kavram oldu. Daha sonra, başta tasavvuf kitaplarında olmak üzere ilmî ve psikolojik bir deyim olarak kullanıldı.

İbret, geçiş manasına gelen *ubur* kelimesi ile aynı kökeni paylaşır. Yalnız ubur, somut, maddi geçiş için kullanılır. İbret ise manevi geçiş yani bir meseleden mana çıkarmak veya bir manadan başka bir manaya intikal etmek demektir. İntikal de nakil ve bağlantıyı elde etmek demektir. Halk arasında kullanılan *jeton düşmesi* deyiimi intikal manasındadır. Çünkü jeton düşünce bağlantı sağlanmış oluyor.

Kalb ve Sadr (göğüs veya baş): Genelde kalb bütün duyguların merkezi kabul edilir. Kelime olarak da kalb çok değişen ve dönüşen demektir. İnkılâp kelimesi bu kökten gelir. İnsanda duygu değişimi çok hızlı ve ani olduğundan ve bu değişim göğüste hissedildiğinden insanların avam kesimi, kalb denilince göğüs kafesi içindeki organı anlamışlar; dolayısıyla o organ bu ismi almıştır. Çünkü başta kalp organı olmak üzere göğüs ve batın, beyinde olan biten soyut duygu ve algıların ekranı gibi görev görüyorlar. Fakat ehl-i tasavvuf, kalp kelimesini, derin bilinç merkezi manasında ve metafizik âleme açılabilen Latife-i Rabbaniye (İlahî yüce duygu) manasında kullanmışlardır.

Sadr kelimesi ise öne çıkan organ manasındadır. İnsanın göğsü öne çıktığı için göğse *sadr* denilmiştir. Bu kelime kafa ve beyin manasına da gelir. Çünkü kafa da öne çıkan belirgin bir organdır. Nitekim Osmanlıcada başbakana *Sadr-ı Azam* denilir. Kur'anın değindiği meseleler, sonsuzluk içerdiğinden, Kur'an dimağ ve kafa kelimelerini kullanmamıştır. Çünkü bunların algısı sınırlı ve bellidir; bunlar daha çok günlük dünya hayatı için kullanılır. Bunların algısına bilimsel olarak bilinç diyoruz. Kur'an dimağ ve kafa yerine sonsuz algı kapasitesini içeren, bugün bilimin bilinçdışı dediği *kalp* kavramını kullanmıştır. Üst bilinç kapanınca bilinçdışı dediğimiz bu kalp sahası, daha çok devreye girer. Onun için rüyada insan bazen ötelere girebilir. Ve vahiy çoğunlukla, uykuya benzer bir durumda Peygamberimize gelmiştir. Freud'un bilinçdışına açılmak için biricik yol rüyalar, demesine karşın; Jung'ın rüyalar sadece bir basamaktır, demesi bu gerçeğe biraz ışık tutar. Kur'anın kullandığı ***kalp, nefis, şuur ve dirayet*** kavramlarının açıklaması, müstakil kitaplarda işlendiğinden, işi onlara bırakıp burada bu kısa tanımlarla yetinip başta İbn Sina olmak üzere dört temel kaynaktan bazı temel bilgileri tercüme edeceğiz. İşte:

İbn Sina'dan:⁵

1) “İdrak ve algı, insanın soyut bir boyutu olan nefse aittir. İdrak (soyut algı) duyu organlarına ait değildir. Duyu organları sadece somut şeyleri hissederler ve o somut şeylerden etkilenirler. Bunun da delili şudur: Duyu organı bazen somut bir şeyden etkilenir, onu hisseder. Fakat nefis başka bir şeyle ilgilendiği için, o somut şey nefis tarafından idrak edilmiş olmuyor. Demek nefis, somut şekilleri duyular vasıtasıyla algılar. Nefsin kendisi ise o somut şekillerin soyut suretlerini algılar. Çünkü o suretlerin soyut yönleri, onların somut yönlerinden elde edilir. Böylelikle o şeylerin soyut suretleri onların somutuna tam mutabık olur. Eğer eşyanın somut yönleri olmazsa onların soyut suretleri de olmaz. İnsan eşyanın somut boyutu olmadan onların soyut yönlerini algılayamaz. Çünkü nefis bu konuda nakıstır. Soyutu algılaması için mutlaka somutun vasıta olması gerekir.”

⁵ İbn Sina'nın nefis, akıl ve ilim kavramları hakkında üç cilde yakın kitap ve risaleleri var. Biz bunların bir özeti olan onun Ta'likat kitabından numune olabilecek 5-10 paragrafın tercümesi ile yetineceğiz.

2) “İlk ilke olan Allah (Sübhanehu) ve ondan ayrılan diğer akıllar (kâinattaki etkin diğer ilkeler) bizzat bilinç ve akıl olduklarından onların soyut şeyleri idrak etmesi, somut şekillerin vasıta olmasına muhtaç değildir. Çünkü bu ilkelerin, soyut suretleri idrak etmesi, sadece onların sebeplerini ve nedenlerini bilmek vasıtası ile dir.

[Çünkü eşyanın soyut yönleri, onları var kılan ve bizzat Allah’ın ilminin tecellisi olan yazılımlardır. Evet, yazılım, eşyayı var kılan gerçek neden ve sebeptir. Demek Allah’ın eşyanın yazılımlarını bilmesi, bizzat o eşyayı bilmesi manasına gelir. B. S.]

Eşyanın sebepleri ve nedenleri değişmez. Dolayısıyla onların soyut boyutları şekillerden dolayı değişmez. Her bireysel kişinin, somut boyutuna uygun bir soyut boyutu vardır. Demek insan nefsi, soyutun zatını onun somutu vasıtasıyla algılar. İlk ilke olan Allah ve ondan ayrılmış akıllar (ilkeler) ise, soyut manaları onun sebeplerinden öğrenir. Demek bilgiler, duyular vasıtası ile insanın eline geçer. Onun soyut külli bilgileri öğrenmesi, duyularının somut bireyleri algılaması vasıtasıyladır. İnsan nefsi, kuvvet ve güç ile öğrenir. Çocuk, yetenek olarak temel bilgileri bilmeye hazırdır. O bunları duyular olmadan elde eder. Herhangi bir kasıt ve bilinçli girişim olmadan o bunları kazanır. Burada sebep, onun bu fitrat üzere hazırlanmış olmasıdır. Burada onun duyulara ihtiyacı yoktur.

Galiba nefis, bedenden ayrıldıktan sonra onun da çocuğun yeteneği gibi, soyut şeyleri algılamasının, ölümle kaybettiği somut duyulara ihtiyacı olmayacaktır. Özel bir irade ve girişim yapmadan soyut bilgiler onun eline geçecektir; çocuğun eline geçtiği gibi.”

3) “Nefis, duyular vasıtası ile algılanan somut bir nesneyi eğer algılamazsa, bu nefsin fikren veya aklen meşgul olmasından dolayıdır. Çünkü duyuların aldığı o şey, ortak duyuda kaydolur. Fakat nefse iletilmesi mümkün olmaz. Çünkü nefis o ortak duyuyu bloke etmiştir. Dolayısıyla o somut şey, ortak duyudan nefse yansımamıştır; dolayısıyla soyut algı da gerçekleşmemiştir.”

4) “Nefis, heyulani (enerjisel) varlığına büründüğünden kendi soyut öz varlığını bilemez. Ve soyut niteliklerinden hiçbirini de bilemez. Ve bu heyulani varlığından soyutlandığı zaman alacağı soyut ahvali de bilemez. Çünkü bu heyulani somut yön ona engel oluyor. Bu somut yönden soyutlanınca engel de kalkar; o zaman kendi özünü, hallerini ve kendine has nitelikleri bilir. Ve o zaman duyu araçları olmadan eşyayı algılar; bu durumda artık duyulara ihtiyacı yoktur. Nefis bedende iken onun “*Somut şeylerden başka bir gerçeklik yoktur; eşyanın maddeden başka bir varlığı yoktur.*” şeklindeki hayal ve sanıları tamamen batıldır.

5) “Bedenî güçler ve duyular; nefsin kendi zatını ve kendi özünün özel algılarını bilmesini engeller. Dolayısıyla nefis, eşyayı somut ve hayal (resim) olarak algılar; soyut olarak algılamaz. Çünkü somut duyular nefse bağlıdır; onu istila ediyorlar. Ve çünkü bu duyular, soyut şeyleri algılamak için donanmamışlar, dolayısıyla onları bilmezler, dolayısıyla somut verilerle yetinmiyorlar, onlara bağlanıyorlar. Sanıyorlar ki; soyut hakikatlerin varlığı yoktur.”

[İbn Sina, burada nefis tabirini ruh manasında kullanıyor, olabilir.]

(Ta’likat, sh. 96-99)

İbn Arabî'den:

[İbn Sina'nın temel algı ve bilgi olarak kabul ettiği **akl-ı evvel ve türevleri** hakkında İbn Arabî şöyle bir açıklım yapıyor:]

1) “Ortaya çıkan ilk varlık, sınırlıdır, Allah’ın onu var etmesine muhtaçtır; mevcuttur (sanal değil.) Ona **akl-ı evvel** denildiği gibi; **Külli ruh, Kalem, Denge, Arş, kendisi vasıtasıyla diğer varlıkların yaratıldığı Gerçeklik, Hakikat-i Muhammediye, Ruhların Ruhu ve İmam-ı Mübin** de denilir. Onun başka bir ismi de, her şey manasına gelen **Küll-ü Şey**’dir. Bu **akl-ı evvelin**, içindekileri ve farklı yönleri itibarı ile başka isimleri de vardır.”

2) “Kendisine **Kalem** (yazılım) denilen bu ilk aklın, kalem ve yazı olması itibarı ile 360 dışı ve yönü vardır.” [Nitekim bu aklın bir ismi olan **Küll-ü Şey** tabiri, 360 ediyor. Evet, 360 derece, her şeyi ve her şeyin yazılımını ve planını içeriyor. B. S.]

“Fakat bu **Kalem**, bilinç ve akıl olması hesabıyla sadece bir nispet ve ilintidir. Bu açıdan da onun üç yüz yüzü vardır. (Bu ise her şeyi içine alması demektir. Çünkü tam daire her şeyi kuşatmak manasına gelir.”

(İbn Arabî Ansiklopedisi, Akıl Maddesi)

Ebul-Beka'dan:⁶

“Akıl, sözlükte eşyanın güzel ve çirkin taraflarını, tam ve eksik yönlerini bilmek demektir.”

Bir feylesofa akılı sormuşlar. O, akıl iki güzelin en fazla güzel olanını, iki kötünün en fazla kötü olanını bilmektir, demiş.

Birçok şeye akıl denilir: a) İnsandaki bir duyu ve güçtür ki; onunla çirkin ve güzel birbirinden fark edilir. b) Akıl zihinde toplanan manalardır ki; o manalar ile basamaklar olarak amaç ve faydalar elde edilir. c) Akıl, insanın söz ve davranışlarındaki güzel ve dengeli davranıştır.

[Aklın gerçeği şudur: O ruhanî bir ışıktır. Nefis o ışık ile zorunlu ve teorik bilgileri algılar. Akıl, çocuk daha cenin iken insanda var olmaya başlar. Ergenlik yaşı ile kemale erer.]

Şöyle de diyenler olmuş: Akıl nefsin bir duyusudur. Onunla bilgi ve algıları elde eder. “Akıl insanın doğal bir niteliğidir, temel bilgiler zorunlu olarak onda vardır” şeklindeki tanımın manası da budur.

Eş’ari, akıl özel bir çeşit bilgidir. Bilgi ile akıl arasında umum-husus açısından başka bir fark yoktur, demiştir. [Yani akıl bir açıdan ilim ile aynı şeydir. Bir açıdan da farklıdır. İlim de akla göre öyledir.]

⁶ Ebul-Beka Eyyüb İbn Musa El-Hüseyni (Vefatı: 1683), El-Külliyat: Istılahlar ve Lügat Farkları Ansiklopedisi. Akıl ve İdrak Maddeleri.

Bazıları, *akıl ilim elde etme yeteneğidir*, demiştir. Bazıları da, *akıl insanın bu yetenek ile elde ettiği ilimdir*, demişler. Allah Kur’anda, *Kâfirler akılsızdır*, derken bu ikinci kısmı kast ediyor. *Zahmet edip ilim elde etmiyorlar*, demek istiyor. İnsanın sorumluluğunu izale eden sakatlık halindeki durum ise, birinci kısım ile ilgilidir. *Bu insanda akletme yeteneği yoktur, dolayısıyla sorumlu değildir*, manasına gelir. Muhakkikler, *Akıl soyut algılama demektir*, demişler. Onun için, *Aklın başlangıcı, somutun sonudur*, demişler. Bundan dolayı İbn Sina Allah için de **“Akıl”** deyimini ıtlak etmiştir.

Ehl-i Sünnete göre akıl ve ruh *ayn* (eşya gibi) varlıklardır; araz ve ilinti değil. Mutezile ve başkaları ise bunun aksini iddia ediyor. Mutezile, akıl imanı zorunlu gördüğü için iman etmek vaciptir. İman etmeyi güzel ve kâfir olmayı çirkin gördüğü için, iman etmek güzel ve kâfir olmak çirkindir, demişler.

Eş’arilere göre; buradaki güzellik ve çirkinlik akıl öyle gördüğü için değil de emredildiği için öyledir. (Demek emir almayan yani kendisine doğru bilgi gelmeyen birinin kâfir olması, güzel olabilir.) Biz karar veremeyiz.

Meleke şeklindeki akıl, çocuklardaki doğal program manasındadır. Fiilî akıl insanın yetişmekle öğrendiği akıl demektir. Müstefad akıl ise, insanın eğitim ve alıştırmalarla öğrendiği bilgiler demektir. Aklın yeri konusunda ihtilaf edilmiştir. Ebu Hanife ve tabiplerden bir cemaat, Aklın yeri beyindir, demişler. Şafii ve kelamcıların çoğu aklın yeri kalptir. Kalp her şeyin gerçeğini idrak etmeye müsaittir, demişler. ***Bazıları ise akıl, kalp ile beyin arasında ortak bir duyudur, demişler.***

Arapçada aklın başka dört ismi daha vardır: **1)** Lübb (öz).. Çünkü akıl varlığın bir özü ve gelişmenin seçkin bir niteliğidir. **2)** Hica.. Çünkü ancak akıl ile sağlam isbat olur. **3)** Hicir (engel.) Çünkü akıl insanı kötülüklerden engeller. **4)** Nüha.. Çünkü zekâ ve bilgi onda nihayet bulur.

[Bence bu *nuha* nehiy kelimesinden gelir; sınırlandırmak manasını verir. Akıl, insanı belli sınırlarda durdurduğu için bu ismi almıştır. Nitekim dinî nehiylerin bir ismi de huduttur. Bu ise sınırlar manasına gelir. H.]

Bediüzzaman Said Nursi’den:

1) “*Fikir*, yaradılıştaki zincirleme sebeplerin sıralanışını ve etkileşimlerini keşfeden bir duygudur. Fikir bunları keşfeder ki, yaradılışı taklit etsin. Yani önce çözümler, nasıl yapıldığını öğrenir. Sonra o çözümlediklerini bir daha monte eder; sonra onları sanayi olarak üretir. Yani birbirini netice veren zincirleme sebepleri önce ortaya çıkarır; sonra onları kendi sanatına aşılır.”⁷

⁷ Kızıl İcaz, Envar N. sh. 173

2) “Kur’an yaradılıştaki İlahî yasaların bir benzeridir. O yasalar ki; ne değiştirilebilir; ne de dönüştürülebilir. Bu yasalar; büyük insan olan kâinatın büyük mantığı ve logosudurlar. Kâinat denilen bu büyük insanın düşünce gücü ise, insan nevidir.”⁸

3) “İdrak denilen durum gerçekleşirken, nefiste bir eylem olur; nefis bununla idrak edilen şeyle ilişkiye geçer; ondan bir etkilenme olur; ondan bir durum doğar; ondan bir suret hâsıl olur. Nefiste hâsıl olan bu surete *ilim* (bilgi) denildiği gibi *malum* (bilinen) da denilir. O suret zihnin bir niteliği ve boyası olması hasebiyle ona *ilim* denilir. O suret zihin denilen aynanın içine girmesi açısından; yani zihnin mazrufu (içeriği) olması açısından, ona *malum* denilir.”⁹

4) *Kavl-ı Şarih* (Tanım.) Bu kavram eşyanın yetiştirme ve gelişme kökenlerini ve üzerlerinde geliştikleri basamakları araştırır; eşyayı çözümler, kökenlerini ve yolda edindikleri esas niteliklerini bildirir.”¹⁰

[Mesela; *insan, düşünen ve konuşan bir hayvandır*; ifadesi had yani tam bir tanımdır, *kavl-ı şariktir*. İnsanın aslını ve en son çıktığı noktayı gösterir.]

5) *Hüccet* (delil..) Bu hakikat, olayların birbiriyle olan akrabalık bağlarını ortaya çıkaran bir bilgedir. Varlık zincirlerinin birbiriyle olan münasebetlerini gösteren bir iptir. Hayatın, büyük hakikatinin kökeninden ta son meyvelere kadar nasıl çıktığını gösteren bir modeldir.¹¹

6) *Teemmül* (Amacı ve emeli hedeflemek.) “Teemmül, maksut hedefi ve istenilen maddeyi elde etmek için mevcut bilgilerin ve eşyanın tertip ve dizilişlerini keşfetmeyi istemek.. Bunun için hemen ardından zihni, gaflet verici şeylerden soyutlamak.. Bunun ardında akli soyut noktaları algılamak için yoğunlaştırmak.. Bilinmeyi bilmek için bilinenleri destek yapmak.. En sonunda saf soyut noktaları incelemek.. Sonra çıkan suret ve fotoğrafı elde etmek için harekete geçmek.. Zeka ve zihni destek yaparak, düşünülen mevcut malzeme ve detayları sıraya koymak.. Ortaya çıkan mevcut sıralamayı elde etmek demektir. Teemmülün tarifi bu iken, Mantıkçılar, bu sıralamayı tam bilmediklerinden meseleyi darmadağın etmişlerdir.”¹² (Kızıl İcaz)

[Demek teemmül, tefekkürden çok farklı bir girişimdir. H]

7) *Kalp*.. “Kalpten maksat, Latife-i Rabbaniyedir ki; hissiyatının alanı vicdandır; fikirlerinin aynası da beyindir. Burada kalpten maksat göğüsteki kozalağımsı cisim değildir. Latife-i Rabbaniyeye kalp denilmesi ise, şu benzetmeye binaendir: Maddi kalp bedene hayat suyu olan kanı yaydığı gibi, Latife-i Rabbaniye de insanın ruhuna ve maneviyatına gerçek hayat nuru olan imanı yayıyor. Nitekim maddi kalp durduğu zaman insan bedeni donduğu gibi;

⁸ Kızıl İcaz, Envar N. sh. 177

⁹ Kızıl İcaz, Envar N. sh. 178

¹⁰ Kızıl İcaz, Envar N. sh. 180

¹¹ Kızıl İcaz, Envar N. sh. 181

¹² Kızıl İcaz, Envar N. sh. 179

manevi kalpten de bu iman nuru gittiğinde, kendisiyle bütün mevcudata karşı direndiği o manevi beden, hareketsiz bir leş olur; karanlığa düşer..”¹³

8) İlim Mertebeleri: “Beyinde ilim (öğrenme) basamakları, hem değişiktir; hem birbiriyle iç içedir. Beyinde birbiri içinde mertebeler var. Her birisinin hükmü ve neticesi farklı.. İnsan önce hayal eder; buna tahayyül denilir. Sonra, hayal ettiği şeyin fotoğrafını çeker; buna da tasavvur denilir. Sonra karar verme, o şeyin doğru olup olmadığını düşünme aşaması gelir; buna taakkul (akletme) denilir. Akletmeden sonra zihin o şeyin doğruluğunu (eğer doğru görüyorsa) kabul eder; buna *tasdik* denilir. Eğer o şeyin doğruluğundan tam emin ise bu sefer o şeyin bilgisini kalbine koyar; buna *iz'an* denilir. Eğer başkasının da o şeyi bilmesini istiyorsa o şeyi bu sefer herkese gerekli görür; buna *iltizam* denilir. Eğer o insanın inandığı şeyin birçok delili varsa ona inanmaya *itikad* denilir. Delili yoksa ona sadece *iltizam* denilir. Salâbet itikattan gelir; taassup iltizamdan kaynaklanır; uygulama isteği (*imtisal*) ise, izandan kaynaklanır. Tasdikten iltizam kaynaklanır; akletmede tarafsızlık olur; tasavvurun hiçbir özelliği (faydası veya zararı) yoktur. Hayal etmede ise, eğer kişinin onu toparlamaya gücü yoksa safsata ortaya çıkar.”¹⁴ (Lemeat)

19. Asırdan Sonra

19. asra kadar özellikle Ortaçağda bedene giren-çıkan nesnel ruhlar ve cinler kabul ediliyordu. 19. asırda Fizik, Kimya ve Biyoloji epey gelişti. O dönemin bilim adamları ruh-cin gibi şeyleri görmeyince maddeden başka bir gerçeklik yoktur, dediler. Ve insan sadece bir makine gibi çalışır söylemi Avrupa’da çok güç kazandı. Kadim Yunandan beri var olan mutlak materyalizm felsefesi, kendine göre bir sistem kurdu.. Bütün bunlar ve sanayi devrimi, Kilisenin de tutuculuğunun tetiklemeyle materyalizmi, yeni dünya dini haline getirdi.

Bu 19. çağın sonlarına doğru Freud geldi. İnsanda bilinçaltı denilen ve kendisinin de mahiyetini tam bilmediği bir gerçeklik keşfedildi. Bu sayede insanın katı bir makine olmadığı bir miktar anlaşıldı.

Freud, telkin veya çağrışım metoduyla insanın bilinçaltı dehlizlerine girerek, eskilerin cin ve şeytan dediği bugün bizim acı psişik oluşum ve yazılım dediğimiz dosyaları bilinç üstüne çıkarıp insanları iyileştiriyordu. Freud bir çeşit materyalist idi, yıkıcı bir ateist idi. Çünkü ona göre bu yazılımlar ve dosyalar ölüm ile yok oluyordu. Gerçi bazen düşünüp Kabalist, Budist ve agnostik imiş gibi yazılar yazıyordu. Fakat Kilisenin ve Ortodoks Yahudiliğin amansız bir düşmanı idi..

Freud’dan sonra gelen onun baş talebesi Carl Jung, Freud’un farkına vardığı ve bilinçaltı dediği şeyin, aslında gerçekliğin küçük bir parçası olduğunu söyledi. Çünkü Jung bütün

¹³ İşaratül-İ’caz, Tebliğ Y. sh. 106

¹⁴ Sözler, Zehra Y. sh. 886

evreni geçmiş ve geleceğiyle kuşatan sonsuz bir yazılım ve bilincin var olduğunu gördü. İnsan beyninin derin katmanlarına bilinçaltı dedi.. Normal insanların fark edemediği evrensel bilince de bilinçdışı dedi. Sonra insan beyninin bu evrensel bilinç ile iç içe çalıştığını görünce artık sadece bilinçdışı deyimini kullandı. Bu bilinçdışının dosyalarına da arketipler dedi.

Jung, Freud'un aslında bilinci ve boyutlarını tam bilmediğini; onun sadece insanın beyninin derinliklerindeki kötü örüntüleri silmekle güzelce doktorluk yaptığını yazdı. Freud'un Ortaçağın ruh ve cin çıkararak papazlarından hiçbir farkı olmadığını söyledi.

Carl Jung bilinçdışı ve arketipleri ispat etmek için 26 sene boyunca, ilkel kabilelerin içinde araştırmalar yaptı; bütün Afrika'yı ve Hindistan'ı dolaştı psikişik vakaları gözlemledi; dinî metinleri ve binlerce rüyayı inceledi. 12 ciltlik bir Külliyyat ve birçok kitap yazdı.

Jung'dan sonra, gelişen DNA araştırmaları ve onun vefatından hemen sonra bulunan ikili sisteme dayalı olan bilgisayar teknolojisi, ekolojide ve Kuantum fiziğinde tespit edilen yeni gerçeklikler, mutlak materyalizmi kırdığı gibi; onun (Jung'un) bilinçdışı ve arketip dediği gerçekleri, dolaylı da olsa gayet net olarak ispat ediyordu.

Evet, kâinat, çok boyutlu, olup çok farklı gerçekleri içinde saklayan, henüz tam bilinmeyen bir kitap gibidir. Kâinatı, maddeyi ve hayatı daha iyi anlamak için çok yönlü ve çok amaçlı bir bilgi sistemini edinmek lazımdır.

Mesela; bazıları kâinat determinedir; her şeyin sınırlı ölçüleri ve sebepleri bellidir; hiçbir şey bu determine sınırlar dışına çıkamaz, derken; bazıları da kâinat indeterminedir; her an her şey değişebilir; her sahada özgürlük gerçeği esastır, diyorlar.

Biz bu iki farklı yönü birleştirip nihayette ikisinin de birlik gerçeğinde birleştiğini söyleyebiliriz. Çünkü iki iddia da göreceli olarak gerçektirler. Mesela atom, atom olarak belli bir sabitesi var; determinedir. Fakat atom altına girdiğimizde her an her şeyin değiştiğini görüyoruz. Din bu iki yönü de kabul eder; onları bir görür ve birliğe dayandırır. Determine duruma *Sünnetullah* (İlahî sabite ve yasalar) der. İkinci duruma ise *emir ve emir boyutu (âlemi)* der.

Ve mesela bütün varlık bir açıdan dualitelidir. Her şey zıddı ile vardır. Fakat nihai noktada baktığımız zaman bu dualiteli durumun sonsuz bir birlik ve bilinç içinde adeta bir tek şey imiş gibi davrandığını görürüz. İnsandaki çifte organlar ve bir olan beyin gibi. Beynin de iki yönü vardır, demeyin. Çünkü beynin çalışma mantığı, her ne kadar ikili sisteme göre ise de, beynin işlevsel ve verimli çalışması nihai birliğe bağlıdır. Bu nihai birlik olmazsa beynin ikili sistemi bir an bile çalışamaz, kilitlenir veya kriz geçirir.

Beynin önemli ve temel bir özelliği, soyutlama yapabilmesidir. O kadar yüksek bir bilgi işlem hacmine sahiptir ki;¹⁵ aldığı somut bilgi datalarını manaya ve soyut verilere dönüştürebiliyor.

¹⁵ Beynin 4 mm'lik bir parçası, bütün Avrupa'nın bilgisayar sistemlerinden yani Avrupa networkundan daha fazla bilgi içeriyor. Ve küçük bir maddenin bu küçük parçaya temas etmesiyle o parça kendini sıfırlıyor. Yani o bilgiler siliniyor.

İnsanın dış duyuları, soyut şeyler gerçek değilmiş gibi, insanı zorlasa da işin doğrusu asıl ve gerçek varlığın soyut olduğudur. Çünkü mutlak yokluk yoktur. Varlığın önemli biçimleri olan bilinç, birlik ve mana maddeden çok daha etkindirler.

Mesela, birlik ve bilinç ile oluşan bir hücrede; beslenme arzusu, çoğalma arzusu, savunma duygusu, büyük birlikler oluşturma isteği, görev bilinci, yardımlaşma şuuru ve daha birçok manevi ve soyut boyut var. Hâlbuki atomlar veya mineraller veya asitler bazında baktığımızda bu soyut manaların hiçbirini göremiyoruz. Gerçi makro planda bakılırsa kâinata da, atomlarda da bu manaların varlığını görebiliriz. Fakat buna çok keskin ve büyük gözler gerekir.

Hulasa: Atomdan ta beyne kadar, hangi varlığı incelersek onu oluşturan üç temel sacayağını görürüz: Enerji, yazılım, gelişme süreci. Enerji, işin somut yönünü ve ambalajlığını garantiler. Yazılım, konumuz olan –atom, hücre veya beyin her ne ise- onu var kılar. Din bu üçlü sisteme: Kudret, ilim ve irade ismini vermiştir.

DNA, bugün bütün dünyada var olan ve işletilen bütün yazılımlardan bin kat daha çok gelişmiş mücessem bir bilgidir. Sonsuz manevi bir güçtür. İnsan gibi bir mucizenin ortaya çıkmasına sebep oluyor. Evet, milyar senede gelişmiş; fakat gelişmesinin bütün safhalarında adeta sonsuz ve bütün kâinatı ve ekolojiyi kuşatan bir bilinç içermiş; her değişim o bilince göre gerçekleşmiştir. Bazı nisbi hastalıkların olması ise insanlık âlemi denilen manevi mekanizmanın işleyebilmesi içindir. Evet, bütün gıdalar hazır olsa, herkes aynı tip, aynı karakterde olsa insanlık denilen bu muhteşem âlem kurulmazdı.

Bu tespit yanında; İslam âlimlerinin *Varlığın özü ilimdir. İlim Allah'ın en büyük yansımasıdır. Her ne kadar beden ağırlık olarak kudrete (enerjiye) dayalı da olsa, ruhun aslı ilimdir (bilgidir.) Zenginleşmesi de tekâmül isteği demek olan irade ile gerçekleşir,* gibi derin ontolojik tahlillerini okuduktan sonra galiba daha fazla sözü uzatmaya gerek kalmaz.

23. 09. 2012
Bahaeddin Sağlam